

**FOLKLORŞÜNASLIĞIN TARİXİNDƏN.
ИЗ ИСТОРИИ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ.
FROM THE HISTORY OF FOLKLORE STUDIES.**

**Lətafət Ələkbərova
Bakı Dövlət Universiteti
(Azərbaycan)
l-alekperova70@mail.ru**

BİR DAHA SAYAÇI SÖZLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: SMOMPK məcmuəsi, Firudin bəy Köçərli, sayaçı sözləri, qoyunçuluq, izahlı nəşr, etimologiya

Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri, öyrənilməsi tarixində SMOMPK məcmuəsi mühüm yer tutur. Milli folklorşünaslığın yaranmasında bir mərhələ olan bu məcmuə Azərbaycan və bütün Qafqazın təbiəti, tarixi, coğrafiyası, incəsənəti, kənd təsərrüfatı, burada yaşayan xalqların folkloru və etnoqrafiyasını öyrənmək üçün zəngin mənbədir. Bildiyimiz kimi, milli folklorumuz qədim bir tarixə malikdir. AMEA-nın müxbir üzvü, prof. A.M.Nəbiyev qeyd edir ki, bizim ağız ədəbiyyatımızın yaranma və janrlaşma tarixi nə qədər qədimlərə gedib çıxsada, milli folklorşünaslıq elmimizin meydana gəlməsi ötən əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Alimin fikrincə, Azərbaycan folklorşünaslığı gecikmiş folklorşünaslıq idi (3, 58). Prof. A.Nəbiyev Azərbaycan folklorşünaslığında üç mərhələnin olduğunu göstərir. Birinci mərhələ 1830-1900-cü illəri əhatə edir. İkinci mərhələ 1900-1940-cı illər arasında olmuşdur. Üçüncü mərhələ – yeni dövr – Böyük Vətən müharibəsi illərindən başlayaraq bu günə qədər davam edir (3, 60-90). Birinci mərhələdə «Тифлиские ведомости», «Новое обозрение», «Сборник сведений о Кавказе», «Сборник сведений о кавказских горцах», SMOMPK məcmuəsi və digər mətbu orqanlarda bizim bir çox şifahi yaradıcılıq nümunələrimiz toplanıb nəşr edilirdi. Alimin bu fikri bizə SMOMPK məcmuəsinin Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafında mühüm rol oynadığını deməyə tam əsas verir.

SMOMPK-un XLII buraxılışında F.Köçərlinin topladığı sayaçı nəğmələri çap olunmuşdur. Bu yazı çox əhəmiyyətlidir. Çünki həmin Azərbaycan folklorşünaslığında «sayaçı» sözünün etimologiyası haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Bunlardan biri də Firudin bəy Köçərlinin fikridir. Həmin mülahizə də onun SMOMPK-un həmin buraxılışında nəşr edilən «sayaçı nəğmələri» adlı məqaləsində əks olunmuşdur.

Beləliklə, mətnin əvvəlində izah olunur ki, «saya» sözü fars dilində «kölgə», məcazi mənada «himayədarlıq», «müdafiə» deməkdir. Zaqafqaziya tatarları (azərbaycanlılar – L.Ə.) onu «xeyir», «bərəkət» mənasında işlədirlər. Deməli «sayaçı» - xeyir-bərəkət gətirəndir (1, 1). Doğrudan da məişətimizdə “gəlinin ayağı sayalı olsun”, “bayramın ayağı sayalı olsun” ifadələri işlənir ki, bunların da mənası “xeyirli, bərəkətli olsun” deməkdir. Sayaçılar da öz nəğmələrində hər evə rifah, ruzi arzulayırlar. Firudin bəy sayaçını adi tərəkəmə kimi təsvir edir. Adətən, o, payızın sonu və qışda oba-oba gəzib ev heyvanlarını tərif edir, əvəzində ərzaq məhsullarından pay alırdı. Şifahi poeziyamıza köçəri tayfaların ilk əmək nəğmələri kimi daxil

olan sayaçı nəğmələrində qoyunçuluq həyatı tərənnüm olunur. Başlıca məşğuliyyəti qoyunçuluq olan köçəri tayfaların əmək həyatı ilə bağlı olan saya nəğmələri sonralar köçəri tayfaların müxtəlif mövsüm mərasimlərinin, o cümlədən «sayaçı» mərasiminin yaranmasına mühüm təsir göstərmişdir (3, 223-224). Sayaçının oxuduğu nəğmələrdən görünür ki, tərəkəmələrin ev təsərrüfatında saxladıqları heyvanlara nə dərəcədə bağlılığı var. Sayaçılar qoyun, inək, camış, dəvə, hətta ulağı belə böyük qayğıkeşliklə təsvir edirlər. Qoyunla keçiyə münasibət isə xüsusilə seçilir. «Salamla başlayan bu nəğmələrdə, “nənəm, a qara qoyun”, “nənəm o cavan qoyun” kimi nəzakətli müraciətlər işlədilir (1, 2).

Bundan sonra sayaçı nəğmələrinin mətnləri rusca və Azərbaycan dilində əski əlifba ilə verilmişdir. Burada sayaçının obrazı da təsvir olunmuşdur:

«Saya» sizə gəlibdi, siz onu görmüsünüz (1, 2).

Və yaxud:

Saya kimdən törəyib?

Adəm peyğəmbərdən! (1, 3)

Nəzərimizi aşağıdakı sayaçı sözü cəlb etdi. Burada dünyanın yaranması haqqında bəhs olunur:

Adəm peyğəmbər gələndə,

Qızıl öküz ayaq üstə dayananda,

Qızıl buğda bitəndə,

Dünya yarananda

Musa peyğəmbər çoban olanda

Bizə kabablıq uçaşlı qoyun verdilər (1, 3)

Firudin bəy Köçərli də digər ziyalılarımız kimi həm səhifənin sonunda mətnin daxilində olan bəzi ifadələri, anlayışları izah etmişdir. Məsələn: «Qızıl öküz dayananda» ifadəsi haqda yazır ki, «Müsəlmanların inamına görə, yer qızıl öküzün üstündə dayanıb» (1, 3).

Həmçinin burada qoyunların zahiri görünüşü və daxili orqanları da təsvir edilmişdir. Bildiyimiz kimi onlardan da mətbəxdə istifadə edilərək dadlı təam bişirilir. Qoyun əti və südündən düzəldilən digər yeməklərin – «dələmə», «kürəmə», «qovurma» adları da çəkilir və izahı verilir. Bir sayaçı sözündə də səhv tərcümə verilmişdir:

Qoyunlu evlər gördüm

Köhlənmiş (köklənmiş – L.Ə.) saza bənzər.

misrası

Видел я дома с овцами:

Походят они на балалайку настроенную (1, 5)

Burada “saz” “балалайка” ilə əvəz edilmişdir. Bizcə, alətin adı olduğu kimi saxlanılmalı, yanında mötərizədə onun haqqında oxucuda təsəvvür yaratmaq üçün balalayka ilə müqayisə aparılmalıydı

Eyni zamanda poetik parçalarda qarğış da ifadə olunmuşdur:

Sənə baxan paxılın

Gözünə bıçaq batsın! (1, 7)

Bir sayaçı sözü isə

Nənəm, a kürd qoyunu! – misrası ilə başlayır (1, 8).

Hamımıza uşaqlıqdan məlum olan, “yumru, yumru qayalar” misrası ilə başlayan çoban haqqında mahnı da sayaçı sözlərinin tərkib hissəsidir. Burada artıq çoban tərif olunur, onun əməyi, yaşayışı, xidməti, xeyirxahlığı, qəhrəmanlığı ön plana çəkilir. Bu nəğmələrdən biri:

Göydə gəzən buludlar,
Yorğandır çobanın (1, 9)
SMOMPK-un 42-ci buraxılışında F.Köçərli tərəfindən toplanılıb çap edilmişdir.
Burada nəşr olunan sayaçı nəğmələrində həmçinin qoyunun südünü sağan qız-gəlinə də tərif deyilir:

Qoyunu sağan qızların
Əlini xıncalayaram!

* * *

Əllərində sərnicilər
Qızlar qoyunu gözlər! (1, s. 13)
Keçiyə həsr olunmuş sayaçı sözləri də çap edilmişdir:
Nənəm, a xallı keçi!
Məməsi ballı keçi.
Ayağı nallı keçi.
Uca qaya başında
Tutubdu yallı keçi (1, 16)

Daha sonra çox maraqlı bir şeir parçası verilmişdir. Burada ardıcıl olaraq keçi, camış, öküz, inək, ulaq və dəvə hərəsi öz müsbət xüsusiyyətlərini önə çəkərək özlərini tərifləyir. Həmin deyişmə SMOMPK-un XIII buraxılışındakı «Yaylaqla aranın bəhsi» və «Yerlə göyün bəhsi»ni xatırladır.

Firudin bəyin toplayıb çap etdirdiyi bu mətndə həmçinin Novruz bayramında cavan qoyun-quzunun doğulması, daha sonra balalayan qoyunlarla damazlıq verməyənlərin ayrılmasından danışılır. Həmçinin aprel ayında «sayaçı», yəni «leysan» yağışın yağmasından bəhs olunur. Azərbaycanlılar arasında geniş yayılmış bir inanc var ki, qızıl qiymətinə dəyərləndirilən qoyun qeyri-adi heyvandır, onu hər nəyə toxundursan qızıla çevirir, qoyunun «kimyadan» törəndiyi fikri də burada xatırlanır (1, 21).

Sayaçı sözlərinin arasında xeyli alqışlar da var:

Yağ verənin oğlu olsun,
Həmişə oğlu olsun!
Az gətirənin ovucu dar olsun!
Çox gətirənin ovucu bol olsun!
Xeyir bərəkəti çox olsun,
Siz də şad və firavan olun! (1, 22)

Sonda isə müsəlman aləmində hər bir işin avand, xeyir-bərəkətli olması üçün deyilən salavat gətirilmiş və izah edilmişdir:

Məhəmməd peyğəmbərin eşqinə,
Məhəmməd peyğəmbərin sənətinə,
Hərəməz bir «salavat deyək»!

Məşhur professor Ə.Cəfəroğlu saya mövzusu ilə uzun müddət məşğul olmuşdur. Alim saya probleminə hər dəfə müxtəlif aspektlərdən yanaşmışdır. 1934-cü ildə çap etdirdiyi məqaləsinə sayaçı sözlərinin SMOMPK-dakı F.Köçərli nəşri izah və şərhələrlə əlavə olunmuşdur. Həmin məqalədə o, «sayaçı» sözünün etimologiyası ilə bağlı da fikir söyləmiş, F.Köçərlinin verdiyi izahla razılaşmamışdır. Ə.Cəfəroğlu sayaçını F.Köçərlinin hesab etdiyi kimi, «nemət gətirən, bolluq gətirən» tərəkəmə – köçəri yox, vergi toplayan məmur sayır. Alim öz fikrini əsaslandırmaq

üçün mənbələrə üz tutur, əski türk dövlət idarəçilik formalarından, lüğətlərdən örnəklər gətirir və belə hesab edir ki, sayaçı sözü saymaq feilindən əmələ gəlmişdir. Ə.Cəfəroğluya görə, saymaqla məşğul olan vergi məmurlarının adı «sayıcı»dan «sayaçı»ya çevrilmişdir.

Ə.Cəfəroğlunun bu şərhində öncə diqqəti cəlb edən saya-sayaçı sözlərinin F.Köçərlidə olduğu kimi, fars dili əsasında yox, türk dili əsasında izah edilməsidir. Göründüyü kimi, F.Köçərli tərəkmə türk mədəniyyətinə məxsus «saya» adının bu mədəniyyətin daşıyıcısı olan etnosun öz dilində olması qanunauyğunluğunu nəzərə almır. Təbii ki, F.Köçərli dilçi deyildi, ancaq onun sayaçı sözlərinin çapı sahəsindəki xidmətini Ə.Cəfəroğlu çox yüksək qiymətləndirmişdir. Ancaq onunla bərabər yanlış izah ilə razılaşmır (2, 102-111).

Qədim dövrlərdən Azərbaycan ərazisində maldarlıq, xüsusilə qoyunçuluq geniş yayılmış peşə məşğuliyyətlərindən olmuşdur. Bu onunla bağlı Azərbaycan xalqı «Qoyunun oldu əlli, adın oldu bəlli», «Qoyunu olan yüz, yağ selində üz» atalar sözlərini, «Qoyunsuz evlər qurulmuş çaya bənzər qoyunlu evlər qurulu yaya bənzər» zərbi-məsəli, eləcə də «Üstü zəmi biçərəm – altı bulaq içlərəm» tapmacasını yaratmışdır» (4, s. 117).

Vaxt ötdükcə Azərbaycan xalqı «Salam Say bəylər» («Sayaçı – oyun tamaşası») adlı xalq dramını da yaratmışdır (5, 219-231).

SMOMPK məcmuəsinin Azərbaycan sayaçı nəğmələri ilə yanaşı milli sərvətimiz olan əfasnə və rəvayətlər, uşaq folkloru, nağıl, lətifə, tapmaca, atalar sözü və məsəlləri, oyun və tamaşalarının çapında xidməti əvəzsizdir və onun daha dərin tədqiq olunması milli folklorşünaslığımız üçün zəruridir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Кочарлинский Ф. Песня Вале́ха // СМОМПК, XLI выпуск, Тифлис, 1910, II отдел, с.24-36

2. Hüseynov G.M. Əhməd Cəfəroğlunun folklorşünaslıq irsi: Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı: AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, 2003, 156 s.

3. Nəbiyev A.M. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Nurlan, 2002, 678 s.

4. Əfəndiyev P.Ş. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 477 s.

5. El çələngi. Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası. Gənclik, Bakı, 1983, 388 s.

REFERENCES

1. Kocarlinский F. The Valeh's Song // SMOMPK, issue XLI, Tiflis, 1910, department II, pp.24-36 (in Russian)

2. Huseynov G.M. Ahmed Jafaroghlu's folkloristical heritage. Cand. Diss., Baku, The Central Scientific Library of AMEA, 2003, 156 p. (in Azerbaijani)

3. Nabyev A.M. Azerbaijani folk literature. Part I. Baku, Nurlan Publ., 2002, 678 p. (in Azerbaijani)

4. Efendiyev P.Sh. Azerbaijani oral folk literature. Baku, Maarif Publ., 1992, 477 p. (in Azerbaijani)

5. El chelengi. The World Children Literature Library. Baku, Gendjlik Publ., 1983, 388 p. (in Azerbaijani)

Лятафят Алекперова
Бакинский государственный университет
(Азербайджан)
l-alekperova70@mail.ru

ЕЩЕ РАЗ ОТНОСИТЕЛЬНО ПЕСЕН «САЯЧИ»

РЕЗЮМЕ

Статья, посвящена исследованию ритуальных песен “саячи”, опубликованных в XLII выпуске СМОМПК в 1910 году Фирудин беком Кочарли. Здесь дается обзор этих песен, приводятся примеры а также говорится о различных толкованиях названия этих песен. При анализе автор статьи ссылается на труды таких известных ученых, как А.Набиев, П.Эфендиев, А.Джафароглу, а также Г.Гусейнова. Также автор основательно поясняет причину довольно низкого уровня издания и переводов, опубликованных в СМОМПК ритуальных песен. В настоящем исследовании указывается на влияние, а также развитие и обогащение, оказанные этими песнями в последующем на другие жанры, и, в особенности, на то, какую научную ценность представляют песни саячи в наши дни.

Ключевые слова: сборник СМОМПК, Фирудин бек Кочарли, песни саячи, овцеводство, издание с пояснениями, этимология

Latafat Alekperova
The Baku State University
(Azerbaijan)
l-alekperova70@mail.ru

ONCE AGAIN CONCERNING SAYACHI SONGS

SUMMARY

The article is devoted to research of ritual songs “sayachi”, published in XLII release of SMOMPК in 1910 by Firudin bek Kocharli. There are given review of these songs and examples, also is spoken about various interpretation of it’s the name. The author at the analysis of article refers to works of such known scientists, as A.Nabiyev, P.Efendiyev, A.Jafaroghlu, and G.Huseynova. Also the author thoroughly explains the reason enough low level of the edition and the transfers published of ritual songs in SMOMPК. In the present research it is underlined influence, and also development and the enrichment rendered by these songs in subsequent on other genres, and, in particular, on what scientific value is represented by songs sayachi today.

Keywords: collection SMOMPК, Firudin bek Kocharli, sayachi songs, sheep breeding, the edition with explanatory, etymology